

DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE TOPRAK SİMGEÇİLİĞİ*

The Symbol of "Earth" in World Mythologies

Mustafa AÇA**

ÖZET

Söz merkezli mitik düşüncenin gelişmeye başladığı erken dönemlerden itibaren toplumların kültürlenme süreçlerindeki temel dönüm noktalarından biri olan yaratılış olgusunu açıklamayı amaçlayan mitler, farklı coğrafyalarda ve topluluklarda çoğu zaman benzer semboller üzerinden benzer açıklamalar ortaya koymuşlardır. Semboller ilmi şeklinde de ifade edilen mitolojinin sembol ve sembolleri içinde pek çok evrensel ögeye yer verilmiştir. Bu semboller arasında toprak oldukça önemli bir yere sahiptir. Mısır, Yunan, Türk, Hint ve Uzak Asya mitolojileri başta olmak üzere, hemen bütün mitolojilerde toprağın farklı anlamlar yüklenen merkezi sembollerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Mircea Eliade, Joseph Campbell, Bronislaw Malinowski gibi öncü isimlerin dışında Jack Goody, Maurice Bloch ve Adam Nevill gibi batılı mitolog ve etnologların çalışmalarının yanı sıra, son yıllarda Türkçeye kazandırılmaya başlanan Rus etnoloji ve mitoloji okuluna ait çalışmalarda mitik simgeçiliğe dair bulgu ve tespitler, geleneksel dünya görüşü gibi geniş kapsamlı araştırmalarda farklı bakış açılarının ve yeni yaklaşımların gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu çalışmada mitolojilerde yaratılış tasavvurlarındaki toprak simgesi ve toprağın (yerin) katmanları ile bunların tasvirleri, doğurganlığın, iyiliğin ve cömertliğin simgesi olarak toprak, temizliğin, saflığın ve arınmanın simgesi olarak toprak, ana rahmine geri dönüş simgeçiliği bağlamında toprak, erginlenme, sağaltma ve katılım ritlerinde toprak, kültürel varlık sahası ile doğal varlık sahası arasındaki geçişlerde toprak (doğum ve defin), cinsiyet kavramının gelişiminde/fark edilmesinde toprak, iktisadi rollerin tayininde kadın ve toprak gibi konular yoğunlaştırılmış biçimde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Farklı mitolojilerden seçilecek örneklerle toprağın ortak semgesel anlamlarına dönük genel bir nazariye ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, toprak, simge, erginlenme, kadın.

ABSTRACT

Since the very early periods of history when mythical thought based on oral tradition began to develop myths have been formulated in order to give meaning to the concept of creation, which has always been a basic turning point in the culturization processes of the societies. These myths have usually

* T.C. Kültür Bakanlığı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ve Motif Vakfı işbirliği ile 13-15 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenen "Halk Kültüründe Toprak Uluslararası Sempozyumu"nda aynı adla sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Trabzon mustafaaca@hotmail.com

This article was checked by Turnitin.

provided similar explanations and similar symbols for creation regardless of the place and the society they were born. Mythology, which has also been called the "science of metaphors and symbols", contains universal elements among its symbols and metaphors. One of these symbols is "the soil (earth)", which occupy a central role among the symbols. In all mythologies, Egyptian, Greek, Turkish, Indian and Far Eastern most significantly, it is widely observed that "the soil (earth)" has been one of the central symbols that has been loaded with various meanings. The works and findings of the pioneering scholars such as Mircea Eliade, Joseph Cambell and Branislaw Malinowski, and other Western scholars such as Jack Goody, Maurice Bloch and Adam Neville in the field, complemented with the studies of the recently translated works and findings of the Russian ethnologists and scholars of mythology have contributed to the development of new approaches and different views in respect to "mythical symbolism" in wide contextual studies such as traditional worldviews. This study subjects "the earth (soil)" metaphor in the creation myths, the definition of the levels of earth in these stories, "the earth" as the symbol of "good" and "benevolence", and as a symbol of purity, cleanness and purification, "the earth" in the context of "returning to the womb", "birth", "death" and physical and cultural transition, "the earth" as a symbol of sex and sexuality, as the symbol of maturity, healing and social participation as well as the role "the soil (earth)" plays in the determination of economic roles. This study aims at formulating a general explanation on the symbolic and metaphorical meanings of "the earth (soil)" by selecting examples from different mythologies.

Keywords: Mythology, earth (soil), symbol, maturation, woman.

Dinler tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla kültür bilimleri içinde hatırı sayılır bir üne kavuşan Mircea Eliade, mitlerin en eski zamanlarda gerçekleşen ve yaratılış temalı kutsal bir olayı konu alan öyküler olduklarını ifade eder. Bu olay çoğu zaman makro ölçekte bir yaratılış olabilmekte iken kimi zaman da tamamlayıcı nitelikte mikro ölçekte yaratılış unsurları olabilmektedir. Doğaüstü kişi veya varlıkların yaratılışa ve sonrasına dair etkinliklerinin konu edildiği mitik anlatılar, binyıllar boyunca gerçek öyküler olarak kabul edilmişler, takip eden süreçte ortaya çıkan gnostik ve kitabi dinlere de büyük ölçüde kaynaklık etmişlerdir. Zira mitler yalnızca dünyanın, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökenini anlatmakla kalmamışlar, aynı zamanda insanın mevcut duruma gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları çoğu zaman evrensel nitelikleriyle dikkat çeken sembollerle anlatma yoluna gitmişlerdir. Farklı mitolojik sistemlerde aynı/benzer sembollerin aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmış olması, mitolojinin sembollerle örülü bir kompleks sistem olduğu yolundaki görüşleri desteklemiştir. Mitolojik sistemlerin toplumu, kültürü ve dahası dinin temellerini inşa ederken kullandığı sembollerin irdelenmesi, mitolojinin bir semboller ilmi olarak değerlendirilmesi yolunda yaygın bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır. Güney Amerika'dan, Mısır'a, Mezopotamya'dan Yunan ve Latin coğrafyasına, Ön ve İç Asya'dan

Güney Asya'ya uzanan derinlikte tüm mitolojik sistemlerde merkezi semboller üzerinden insan ve doğa/evren ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır¹.

Dünya mitolojilerinin merkezi ve ortak sembolleri arasında toprak daima öncelikli unsurlar arasında yer almıştır. Makro ölçekli yaratılış mitlerinden başlayacak şekilde evrenin merkezi ve canlı türlerinin yaratılışında ve çeşitlenmesinde toprak daima belirleyici gücüyle merkezi bir sembol olmuştur. Yaratılış süreçlerinde her biri ayrı bir öneme sahip olan hava, ateş, su ve toprak yaşamın kaynağını oluşturan temel elementler olarak binlerce yıllık süreçte kutsanmışlardır.²

Dünya mitolojilerinde başlangıçların konu edildiği kozmogoni ve etiyoloji mitlerinin hemen hepsinde kaostan ortaya çıkan ilk unsur toprak olmuştur. Toprak bu yönüyle kaostan kozmosa geçişin Tanrısal simgesi olmuştur. Hemen bütün mitolojilerde yaratma eyleminin başlatıcısı genelde tek bir tanrıdır. O, kaostaki dinginliğe, belirsizliğe ilk hareketi verendir. Daha sonra ortaya çıkan tanrılar veya tanrısal varlıklar, yaratma evreleri neticesinde ortaya çıkan toprak, su gibi unsurların tanrılaştırıldıkları görülebilir (Taş, 2002: 13).

Örnekleriyle diğer pek çok mitolojide karşılaştığı gibi Mısır mitolojisinde yaratılışta ilk unsur sudur. Kaosun temsili olan sudan doğan ilk tepе kozmik temeli oluşturur. Bu durum Hint mitolojisinde sudan ortaya çıkan bir yumurta/embriyon şeklinde görülür (Taş, 2002: 14). Takip edilebilen en eski mitolojik sistemlerden biri olan Sümer mitolojisinde de başlangıçta sonsuz deniz vardır. Bu sonsuz deniz gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı meydana getirmiştir. Tanrılar insan biçiminde kişileştirildiğinde An (gök) eril, Ki (yer) dişildi. Onların birleşmesinden hava tanrısı Enlil doğmuştur. Hava tanrısı Enlil, yerden göğü ayırmış ve babası An göğü ele geçirirken, Enlil annesi Ki'yi yani yeri ele geçirmiştir. Enlil ve annesi Ki'nin birleşmesi evrenin düzenlenmesini, insanın yaratılışını ve uygarlığın kuruluşunu başlatmıştır (Kramer, 1999: 83). Bir başka örnek olarak Maya mitolojisinde başlangıçta sonsuz karanlığın içinde yalnızca yukarıda gökyüzü, aşağıda deniz vardır. Hareket edecek ya da gürültü yapacak hiçbir şey olmadığı için sakin ve sessizdirler. Yeryüzü henüz sulardan yükselmemiştir. Otlar ve ağaçlar, taşlar, mağaralar ve kuşlar ve balıklar, yengeçler, hayvanlar ve insanlar daha yaratılmamıştır. Suyun içinde yeşil ve mavi tüylerin altına yaratıcılar gizlenmiştir. Bu büyük düşünürler suyun içinde sessizce konuşurlar. Evrende gecenin sonsuz karanlığında yalnızdırlar. Birlikte ne olacağına karar verirler. Birlikte

¹ Mitolojiler ve semboller üzerine değerlendirmeler yapan Mehmet Ateş, mitolojilerle sembollerin girift bir ilişki içinde olduklarından sürekli beraber anıldıklarını, dolayısıyla belli çerçevelerde gruplandırılmaya çalışıldıklarını belirtir. Nitekim A. H. Krappé mitleri ve sembolleri göksel ve yersel olmak üzere ikiye ayırırken Mircea Eliade onları belli başlıklar altında toplayarak daha geniş ve derin bir biçimde irdelenmiştir. Bronislaw Malinowski'ye göre mitoloji boş bir rapsodi, budalaca düşüncelerin anlamsız bir taşması değil, tersine çok etkili, olağandışı önemli bir kültürel güçtür (Ateş, 2002: 30).

² Çin uygarlığı, Antik Batı uygarlığının geliştirilerek İslam uygarlığına da aktardığı bu dört temel elementine, beşinci bir element olarak "metal"i de eklemiştir. "Metal" in Çin mitolojisindeki simgeledikleri için bk. (Mackenzie, 1996).

yeryüzünün suların ne zaman yükseleceğini, ilk insanın ve tüm diğer canlı türlerinin ne zaman doğacağını, bu canlı varlıkların yaşamak için ne yiyeceklerini ve şafağın dünyayı soluk ışık seline ilk ne zaman boğacağını kararlaştırırlar. Yaratıcılar, "*Boşluk dolsun! Deniz çekilsin ve yeryüzü ortaya çıksın! Dünya, uyan! Böyle olsun!*" derler ve yeryüzünü yaratırlar. Uçsuz bucaksız, sessiz ve durgun deniz birden canlanır; denizden dağlar yükselir ve toprak ortaya çıkar (URL-1). Altay Türkleri arasında Radloff tarafından derlenen yaratılış efsanesinde de verilen diğer örneklerde olduğu gibi gök, ay, güneş ve yerin henüz yaratılmadığı başlangıçta tüm evren sularla kaplıdır. Sonsuz suyun üzerinde kara kaz/ördek biçiminde uçan Tanrı ve kişi arasında Kişi'nin sebep olduğu rekabet sebebiyle yerin yaratılışının ilk emareleri görülmeye başlanır. İlerleyen dönemde Tanrının buyruğu ile sonsuz suyun dibinden ilk olarak bir taş su yüzeyine çıkar. Sonrasında Tanrı'nın buyruğu üzerine Kişi suya dalar ve dipten bir parça toprak çıkartarak Tanrı'ya verir. Tanrı bu toprağı suyun üzerine serper ve "Yer yaratılsın" emrini verir. Böylece sonsuz suyun üzerinde ilk toprak parçaları oluşur (Ögel, 1993: 451-452). 19. yüzyılda Hakaslar arasında tespit edilen ve Altay yaratılış efsanesinin bir varyantı olarak değerlendirilebileceğimiz yaratılış efsanesinde ise engin bir nehrin üzerinde yüzmekte olan iki ördekte biri diğerini kum getirmesi için nehrin dibine gönderir. İlk ördek, diğerinden aldığı kumu dokuz gün boyunca döver ve bunun sonucunda da yer oluşur (Lvova ve diğerleri, 2013: 25).³ Şayen Kızılderilileri arasında tespit edilmiş yaratılış konulu anlatıda henüz hiçbir şeyin olmadığı dönemde büyük ruh Maheo, büyük bir tuzlu su yaratır. Maheo, balık, midye ve salyangoz gibi su canlılarını yarattıktan sonra su üzerinde yüzen ve uçan kazları, yaban ördeklerini ve balıkçılları yaratır. Maheo yarattığı canlıların yardımıyla suyun dibindeki toprağı bulmayı amaçlar. Uzun uğraşlardan sonra su tavuğunun yardımıyla toprağı ulaşan Maheo avucunda giderek büyümekte olan toprağı bir kaplumbağanın sırtına bırakarak yerin yaratılmasını sağlar. Sudan sonra toprağın da yaratılması ile yaşamsal döngü oluşmaya başlar ama toprağın çorak oluşu Maheo'yu tekrar harekete geçirir; "*Toprak büyükannemiz bir kadın gibi verimli ve bereketli olmalıdır. Yaşamı doğurmaya başlasın.*" emrini verir. Böylece çimenler, ağaçlar, çiçekler, meyveler ve tohumlar hızla çoğalmaya başlar (Marriott ve Rachlin, 1998: 36-40)⁴.

Mitoloji araştırmaları içinde önemli örneklem alanlarından biri olarak kabul gören Yunan mitolojisinde de toprağın yaratılışında benzer öğelerle

³ Radloff anlatısında Tanrı ile "Kişi'nin kara kaz ya da ördek biçiminde olduklarından söz edilmiştir. Suyun dibine dalarak toprak/kum getiren "Kişi", bir kara kaz ya da ördek görünümündedir. Su kuşlarının ya da su kuşu biçimindeki doğaüstü varlıkların suyun dibinden toprak/kum çıkararak yerin yaratılmasını sağlamalarıyla ilgili anlatı, Altay coğrafyasından Güney Doğu Avrupa ve Baltık'a kadar geniş geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Anlatının söz konusu geniş coğrafyadaki çeşitlemeleri için bk. (Eliade, 2003: 107-172).

⁴ Modok yerlileri arasında derlenen bir başka yaratılış efsanesinde yine yaşamın kaynağı olan toprağın yaratıcı Kumokums tarafından bizzat suyun derinliklerinden getirildiği anlatılmaktadır (Marriott ve Rachlin, 1998: 43-45).

karşılaşmak mümkündür. Evren yaratılmadan önce, başlangıçta Kaos denilen bir boşluk vardı. Kaos'tan Gaia yani toprak meydana geldi. Gaia kendi kendine kocasız olarak Pontos (deniz) ve Uranos'u (gök) meydana getirdi. Bundan sonra da Gaia, Eros'un etkisiyle kendinden olma Uranos ve Pontos ile birleşmiş ve Pontos ve Gaia'nın birleşmesinden Nereus, Thaumias, Phorkys ve Keto doğmuştur. Tanrıların atası sayılan Uranos'un Gaia ile birleşmesinden Tepegözler de denilen Kykloplar, yüzer kolları olan Hekatonheirler ve Titanlar meydana geldi. Başlangıçta en büyük tanrı Uranos'tur. Uranos kendi çocukları Kyklopların çok kuvvetlendiklerini görünce onları yeraltının en karanlık yeri olan Tartaros'a hapsedmiştir. Analık duyguları kabaran Gaia, diğer çocukları olan Titanları yardıma çağırılmış, bu çağrıya yalnız en küçük oğul Kronos yanıt vermiştir. Toprağın altında demir madenini yetiştiren Kronos bu madenle kendine yaptığı bir orakla babası Uranos'un cinsel organını kesmiştir. Tahtından düşen Uranos, oğlu Kronos'a "Senin bana yaptıklarını çocukların da sana yapacak." demiştir (URL-2).

Dünya mitolojilerinde ilk toprak parçasının yaratılmasından sonra toprağın katmanlardan oluştuğuna dair bilgilere de yer verilmiştir. Daha önce belirtilen Altay yaratılış efsanesinde Tanrı, Kişi'yi ikinci kez suyun dibine gönderir ve tekrar toprak getirmesini ister. Bu şekilde toprak tabakası daha da kalınlaşmış olur. Bu detay toprağın neden katı ve kalın olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

İlk insanın yaratılışına dönük mitolojik verilere bakıldığında merkezde yine toprağın bulunduğu görülmektedir. Babil mitolojisinin en önemli kaynağı konumunda olan Gilgamesh destanında belirtildiğine göre Tanrı Aruru, Enkidu'yu topraktan yaratmıştır. Sümer mitolojisinde kralıkların ve uyruklarının kaderini elinde tutan tanrı Marduk, Kingu'nun kaniyle yoğurup elde ettiği balçıktan ilk insanı yaratmıştır. Mısır mitolojisinde var olan her şeyin kaynağı Khnemu ilk insanı çamurdan, çömlekçi tezgâhında elleri ile şekil vererek yaratmıştır. Zerdüştlüğün kutsal metni Avesta'da belirtildiğine göre Ahura Mazda ilk insan Goyamart'ı yarattı. Daha sonra Goyamart kötülük tanrısı Ehriman'a boyun eğdi ve vücudunda metaller oluşmaya başladı. Ve altın uzunca bir süre toprak içinde kaldıktan sonra Ahura Mazda, Mashya ve Mashyanak'ı, diğer bir ifadeyle Âdem ve Havva'yı yarattı (URL-3). Yunan mitolojisinde en yaratıcı ve akıllı titan olan Prometheus, çamurdan ölümlü insanı yaratmıştır. Çin mitolojilerinden birinde yaratıcı Nugua, Sarı Nehir boyunda otururken çamurdan ilk insanları yaratmıştır. Yeni Zelanda yerli mitolojisinde insan kızıl çamurdan yaratılmış ve tanrı ona yaşam soluğu üflemiştir. Nijerya kabile topluluklarının mitolojilerine göre insan balçıktan yaratılmış ve gökyüzünün hakimi Olorun ona ruh üflemiştir (Rosenberg, 2006). Altay Türkleri arasında tespit edilmiş yaratılış mitlerinden birinde insanın topraktan yaratılışı şöyle anlatılır:

"Bir insan şekli yapmış Tanrı bir gün çamurdan.

Demiş ki: "İnsanoğlu, türesin bu hamurdan!

Düşünmüş ki ne duyar, ne hisseder bu çamur,

*İnsanoğluna çok var, yetişmez yalnız hamur.
Demiş: Uçup çıkayım göklere bir ruh bulayım,
Çamura ruh katayım, tam bir Tanrı olayım." (...)*

Uygur Türklerinin türeyişlerini konu alan efsanelerden birinde belirtildiği şekliyle Böğü Han ve dört kardeşinin Tola ve Selenga ırmakları arasındaki iki ağacın ortasında bulunan tepelere gökten dölleyici ışığın inmesi suretiyle bu tepelerin hamile bir kadının karnı gibi büyüyerek kutsal çocukları dünyaya getirmeleri oldukça dikkat çekicidir. Anlatının diğer bir varyantında toprağın annelik vasfı kutsal ağaçlara atfedilmiştir (Ögel, 1993: 74, 81-82). Söz konusu yaratılış sürecinde su, ağaç, ışık ve toprak gibi tanrısal unsurların işlevsel ve etkili biçimde harekete geçirilmeleri sürecin kutsallığının somutlanması açısından önemlidir. İlk insanın topraktan yaratılışına dair Türkler arasında tespit edilmiş en kompleks anlatı Devadari tarafından Memlukler arasında derlenmiştir. İran ve Yunan rivayetlerinin yanı sıra kitabi dinlerin yaratılış anlatılarından da izler taşıyan efsaneye göre ilk çağda yağmurdan hâsıl olan seller Karadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamur sürükleyip getirir ve bu çamurlar insan kalıbına benzeyen yarıklara dökülür. Su ve toprak bir süre bu yarıklarda kalır. Güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırıp pişirir. Akabinde dokuz ay süreyle esen rüzgâr insan şeklindeki ilk canlıyı şekillendirir. Sonunda Ay Atam (Âdem) adı verilen ilk insan yaratılır. Yaratılan ilk eril insandan sonra süreç tekrarlanır ve bu defa ilk dişil canlı Ay-va (Havva) yaratılır. Bunların birbirleri ile evlenmesi sonucunda insan soyu çoğalmış olur (İnan, 1986: 21). Kızılderili mitolojilerinde yaratıcı güç tarafından topraktan yaratılan ilk insanın dişil olması ile toprağın dişilik vasfı arasında bağ kurmak yanlış olmayacaktır. Yaratıcı güç Maheo daha sonra bir kaburga kemiğinden ilk erkeği yaratarak, Toprak Kadın'ın yalnızlığına son vermiştir (Marriott ve Rachlin, 1998: 40-41). Tüm bu anlatılardan anlaşılabilirdiği kadıyla insanoğlu yer kökenlidir ve onu doğuran Toprak Ana'dır.

Mitolojilerde toprak yaygın şekilde doğurganlığın, iyiliğin ve cömertliğin simgesi olarak kabul görmüştür. Toprağın yaratılışın merkezindeki element olması bu kabulde şüphesiz etkili olmuştur. Zira toprak, takip eden tüm makro veya mikro yaratılış süreçlerinin merkezinde yer almaktadır. Toprak yaratılmamış olsaydı yaşam ve onu destekleyen unsurlar da olmayacaktı. Yukarıda bahsedilen ilk insanın topraktan yaratılışı anlatılarının merkezinde de aynı düşünce vardır. Toprak bütün canlılığın kaynağıdır ve bu sebeple toprağa hürmet edilir, çünkü o süreklidir, her şey ondan gelir ve tekrar ona döner. Bu kabul çerçevesinde toprak hemen bütün mitolojilerde dişil bir unsur olarak kabul görmüş, müşfik bir anne olarak tasavvur edilmiştir. Pek çok mitolojide gök yüce tanrı, yer de onun eşi olarak tasvir edilmiştir (Eliade, 2009: 244). Benzer bir durum Türk halklarının geleneksel dünya görüşlerinde de yer edinmiş ve gök ata, toprak ise ana olarak kabul edilmiştir. Öte yandan arkaik insana göre kadın, mistik olarak toprakla dayanışma halindedir. Zira çocuk doğurma ile toprağın üretkenliği birbirine benzemektedir. Gerek toprağın verimliliği gerekse doğum ile ilgili deneyler kozmik bir yapıya sahiptir. Kadının kutsallığı, toprağın kutsallığına bağlıdır. Dişinin üretkenliğinin

kozmetik bir modeli vardır. Yunan tanrıçalarının, tanrının yardımı olmaksızın doğurmaları ile Toprak Ana'nın kendi başına doğurması arasında bir benzerlik vardır. Bu olgu hem Toprak Ana'nın, hem de kadının kendi kendine yeterliliğinin ve üretkenliğinin efsanevi ifadesi olarak kabul edilebilir (Eliade, 1991: 122, 123). Toprağın en erken dönemlerden itibaren pek çok mitolojide Ana Tanrıça olarak kabul edilmesi tüm bu bağlamlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir⁵.

Toprak, mitolojilerde yaşam döngüsünün önemli süreçlerinden doğum, ölüm ve sonrasında da simgesel anlamlarıyla sürekli olarak güncellenmiştir. Dünyanın pek çok bölgesinde örnekleriyle karşılaşılabılır biçimde gebe kadınların toprağa oturarak veya toprakta açılmış bir çukur içine çömelerek doğum yapmaları yaratılışın kaynağı olan toprakla analogik bir ilişki kurma çabası olarak değerlendirilebilir. Yeni Zelanda, Kafkasya, Çin, Afrika, Avustralya, Kuzey Hindistan, Orta Asya, Kuzey Amerika, Paraguay ve Brezilya toplulukları arasında örnekleri ile karşılaşılan bu âdet Eliade'ye göre topraktan kaynağını alan kutsal başlangıcın modellenmesi ve Toprak Ana'ya öykünme anlamlarına gelmektedir. Çocuk yapmak ve çocuk doğurmak, toprak tarafından gerçekleştirilmiş örneğin bir benzeridir. İnsan Toprak Ana'nın bağrında gerçekleşmiş doğum olayını taklit eder ve onu tekrarlar, gerçek hayat vericinin toprak olduğuna inanıldığı için doğum esnasında ondan güç almak ve onun koruması ve sıcaklığını bulmak amacıyla kadın toprağa oturarak veya toprak üzerine çömelerek doğum yapar (Eliade, 1991: 20).

Yaşam döngüsü içinde karşılaşılan ve sadece arkaik toplumlarda değil geleneksel dünya görüşünü koruyan diğer bazı toplumlarda uygulanmaya devam eden yenidoğanın toprağa konulması âdeti de onun Toprak Ana ile kutsanması, toprağın besleyiciliğine ve koruyuculuğa simgesel biçimde emanet edilmesi anlamları taşımaktadır. Yıkanmış ve kundaklanmış çocuğu doğrudan toprağa koyma âdetiyle İskandinav topluluklarında, Almanlarda, Perslerde ve Japonlarda da karşılaşılabilmektedir. Toprak, annelik vasfını her dönemde geliştirerek bütün arkaik toplumlarda korumuştur. Avustralya topluluklarının, Altay Türklerinin ve İnkaların inançlarında toprak yeryüzü beşiği olarak değerlendirilmiştir. Yunanlılar terk edilmiş çocukları öldürmekten imtina ederek toprağa bırakmışlardır. Toprak Ana'nın onlarla ilgileneneğine ve yaşayıp yaşamamaları konusunda karara varacağına inanmışlardır. Yere veya suya emanet edilen çocuk, öksüzdür ve ölebilir; ama şansı varsa insanüstü bir konuma da yükselebilir. Kozmik öğelerin korumasındaki terk edilmiş çocuk genelde bir kahramana, bir azize ya da bir krala dönüşür (Eliade, 2009: 250-252). Beklenen etkiler farklı gibi görünse de benzer uygulamanın uzun süreler Türk halkları arasında da gerçekleştirildiği

⁵ Yunan, Anadolu ve Mezopotamya mitolojilerinde sıklıkla karşılaşılan Hera ve Kybele, kendi başlarına gebe kalabilme özellikleri ile Toprak Ana'ya model olan tanrıçalardır. Güney Sibiryaya Türk topluluklarının mitolojik verileri içinde önemli bir yer tutan Umay (Hakaslarda Ulan-ah-ene, Altay kozmogonisinde Ak-ene) kültü doğurgan yerin ve yaşamsal kaynağın merkezi simgeleri arasındadır (Sagalayev, 2017).

görülebilmektedir. Anadolu Türkleri arasında gebe kadınların en bilindik şekliyle höllük adı verilen özel toprağa doğum yapmaları (Acıpayamlı, 1961: 47) veya yenidoğanın höllüğe yatırılması yakın dönemlere kadar takip edilebilmiştir. Pratikte bebeği sıcak tutma, gazını alma gibi amaçlarla yapılan bu eylemin mitolojik arka planında yukarıda ifade edilen durumdan farklı bir durum olmadığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Tekinsiz olarak ifade edilebilecek kritik bebeklik döneminde canın Toprak Ana'ya emanet edilmesi ve onun koruyuculuğundan medet umulması başka uygulamalarda da takip edilebilmektedir. Ayrıca doğumdan bir süre sonra kuruyup düşen göbek bağıının çoğu zaman toprağa gömülmesi, kaynağı toprak olan bir unsuru yine toprağın koruyuculuğuna emanet etmek olarak değerlendirilebilir (Acıpayamlı, 1961: 53).

Yaşam döngüsü ve toprak ilişkisi içinde değerlendirilebilecek diğer bir uygulamada ise kimsesiz çocukların toprakta açılmış bir çukura bırakıldığı tespit edilmiştir. Yine Eliade'nin ifadesine göre *Terrea Filius* adı verilen bu çocukların topraktan geldiğine inanılmaktadır. Öte yandan Mordovlar bir çocuk evlat edinmek istediklerinde çocuğu içinde koruyucu tanrıça Toprak Ana'nın olduğuna inandıkları bir çukura koyarlar. Bunun anlamı çocuğun evlat edinilmesi için yeniden doğması gerektiğidir ve bu yeniden doğum çocuğun gerçek annesinin, yani toprağın bağrına verilmesiyle gerçekleştirilir (Eliade, 2009: 251). Toprak, mevsim döngüleri ve tabiatın yeniden dirilmesi ekseni inanışların da merkezinde yer almıştır. Ön Asya mitolojilerinde İhtar adı verilen ve sonrasında Roma mitolojisinde Venüs adıyla tekrar karşımıza çıkan savaş ve aşk tanrıçası, mart ayı boyunca geceyi aydınlatan Venüs yıldızı olarak görünür. Bu dönem, doğanın dirilişi ve dolayısıyla baharın, yeni yılın ve yaşamın başlangıcıdır. Ön Asya mitolojilerinde bereket tanrısı Tammuz'un yılın altı ayı toprağın altında, altı ayı toprağın üzerinde sürdürdüğü hayatı bu döngüyü temsil eder. Tammuz, yerin üzerine 21 Mart'ta, yani gece ile gündüzün eşit olmaya başladığı mevsimsel değişimin başlangıcında, çıkar ve sevgilisi İhtar ile birlikte olur. Bu birleşme toprağın tohumla buluşması ve filizlenmesini simgeler. Tammuz'un yeryüzüne çıkması ile birlikte doğa canlanır⁶.

Doğum veya yeniden canlanma ritüellerinde görülen toprak simgeçiliği ile farklı anlam ve işlevlerle erginlenme ritüellerinde de karşılaşılmaktadır. Farklı topluluklarda görülen bazı erginlenme ritüellerinin merkezindeki adayın toprağa gömülmesi, onun simgesel olarak öldürülmesi ve topraktan kalktıktan sonra yeni bir insan olarak kabul edilmesi anlamları taşımaktadır. Toprak Ana tarafından adeta yeniden doğurulan aday, geçmişe dair her şeyi unutacak ve yeni kimliğiyle

⁶ Hititlerde kaybolan bereket tanrısı Telepinu da benzer bir mitoloji ile anlatılır. Tanrı altı ay saklanır ve bu süre boyunca yazın başlangıcına kadar büyük kıtlık ve kuraklık yaşanır. Altıncı ayın sonunda Fırtına tanrısı Tesup onu bulması için bir anı gönderir. Tanrıyı bir mağarada uyurken bulan anı iğnesi ile tanrıyı sokarak uyandırır. Tanrının uyanması ile doğa canlanır ve bahar başlar. Hititler bunu mart ayında yeni yıl bayramı olarak kutlarlar (URL-6).

tamamen farklı bir birey olarak yaşam yolculuğuna devam edecektir (Eliade, 1991: 122) .

Ölüm ve definle ilgili uygulamalarda da toprağın mitolojik sistemlerdeki koruyucu ve destekleyici rolüyle karşılaşmak mümkündür. İnanışlardaki defin biçimleri içinde en yaygın görülen usulün toprağa gömme olduğuna şüphe yoktur. Yaşamın kaynağı olan toprak aynı zamanda ölümlerle birlikte başlayacak geri dönüşümün de kaynağı ve mekânıdır. Toprakta gelen yaşam yine toprağa dönecek ve bu şekilde ebedi döngü sürekliliğini korumuş olacaktır. Başlangıçta doğum yoluyla doğal varlık sahasından kültürel varlık sahasına gönderilen insanoğlu, ölümden sonra toprağa gömülmek suretiyle tekrar doğal varlık sahasına yolcu edilmektedir. Diğer bir ifadeyle toprakta açılan mezar ana rahmi gibi değerlendirilmekte ve ölümler kutsal başlangıca atıfta bulunan bir biçimde başlangıca döndürülmektedirler. Öte yandan yetişkin ölümlerin yakıldığı Hindu toplulukları gibi topluluklarda çocuk ölümlerin yakılmak yerine toprağa gömüldükleri görülmektedir. Çocuk yaşta ölenlerin bu suretle Toprak Ana'nın bağrına geri dönüp yeniden doğabilecekleri inaniş toprağın mitik anlamları arasında yer almaktadır. Cenin pozisyonunda toprağa gömülen çocuk yine aynı pozisyonda tekrar dünyaya gelecektir (Eliade, 2009: 252-253). Bazı okyanus toplulukları arasında her anlamda üretkenliğini yitiren ve bu nedenle toplum için bir yük haline alan yaşlı bireylerin kendi istekleri ile belirlenen bir takvimde diri diri toprağa gömülmeleri de esasında aynı kabul ve inanişların sonucu olarak değerlendirilmelidir (URL-4).

Hastalanan insanların toprağa yatırılması veya gömülmesi uygulaması da mitik düşüncenin bir ürünüdür. Çocuklar, gençler ve ihtiyarlar pek çok toplulukta ölümcül olarak nitelenen hastalıkları süresince toprağa gömülmekte ve hastalıktan kurtularak adeta yeniden doğmaları temenni edilmektedir. Öte yandan örnekleriyle Türk halkları arasında da karşılaşılan hastaların delikli taştan, bir ağaç kovuğundan veya bir kaya yarığından geçirilmeleri de toprakla ilgili uygulamalar arasında değerlendirilebilir. Bu uygulama ile hastalığın bir başka nesneye aktarılması veya hastalıkla girilen kovuktan veya delikten sağlıklı bir biçimde adeta yeniden doğmuş olarak çıkma amaçlanmaktadır.

Pek çok mitolojide tarla ile kadın arasında da ilişki kurulmuştur. Eliade'ye göre ekili tarlanın verimiyle kadının üretkenliği arasındaki dayanışma, tarım toplumlarının belli başlı özelliklerinden biridir. Bu bağlamda Yunan ve Roma toplumları başta olmak üzere pek çok toplumda ekili tarla ile rahmi, tarım ile doğumu özdeşleştirilmiştir (Eliade, 2009: 257-258). Kadının toprakla ilişkisi sadece bu boyutla da sınırlı kalmamış, kadının üreme vasfı ile toprağın bereketi arasında sıklıkla ilişki kurulmuştur. Tohumun doğurgan kadınlar eliyle toprağa atılması veya aksine kısır kadınların toprakla ilişkili eylemlerden uzak tutulması gibi uygulamalar Batı Avrupa'dan, Mezopotamya'ya ve Hindistan'a uzanan bir derinlikte tespit edilmiştir. Tohumu tarlaya taşımakla görevli Finli kadınların tohumları -oldukça güçlü bir cinsellik taşıyan insanlar

tarafından taşınan eşyalarla temas eden tohumların verimli olacağı düşüncesiyle- adetli oldukları dönemdeki giysileriyle, bir fahişenin ayakkabısı veya gayri meşru bir çocuğun çorabı içinde taşımaları, Eston çiftçilerin keten tohumlarını genç kızlara taşıtmaları, Almanların tohumları ekenleri evli ve özellikle gebe kadınlardan seçmeleri, kuraklık dönemlerinde Hindu kadınların tarlaları sabanla çırılçıplak sürmeleri toprağın üretkenliği ile kadınların üretici ve yaratıcı güçleri arasındaki mistik ilişkiyi ortaya koyan önemli örneklerdir (Eliade, 2009: 259; 325-326). Mısır mitolojisinde nadasa bırakılmış tarla çocuksuz kadına benzetilmiştir. Hindular toprakta ekim amacıyla açılan karıkları kadınlık organına, tohumları da sperme benzetmişlerdir (Eliade, 2005: 308). Örnekleriyle başka toplum ve inanışlarda karşılaşılan ve arkaik dönemlerin inanışlarına dönük izler taşıyan seyirlik oyunların Anadolu'daki takvime dayalı fallik örneklerinde benzer vurgular içeren motiflerle sıklıkla karşılaşılmaktadır⁷. Kadının analogik biçimde toprak/tarla ile ilişkilendirilmesi medeniyet tarihi içinde kadının toprağı işleme sorumluluğunun da temelinde yer almıştır. İktisadi rollerin cinsiyetler arasında tayin edilmesi süreçlerinde kadın ve toprak arasındaki ilişki tarım medeniyetinin kadınların etkin faaliyetleri üzerine inşa edilmesi gibi bir sonucu doğurmuştur. Zira Toprak Ana ile kadının özdeşleştirilmesi anaerik karakterli tarım toplumlarında görülmektedir. Erkek avla uğraşırken toprak ile uğraşan kadın olmuştur. Toprağı ve mikrokozmosu izleyen kadın, mevsimlerin özelliğine göre bitkilerin döllemesini, büyümesini, tohumunu dökmesini dolayısıyla hayatın sürekli kendisini yenileyişini izlemiştir. Daha sonra erkeğin tarım işlerinde daha etkili hale gelmesiyle sabanla erkeklik organı özdeşleştirilmiştir. Saban, kadın rahmine sperm koyan penis gibi bir işlevle toprağı tohumun konulmasını sağlayan, yani onu dölleyen unsur olmuştur (Kaplan, 2006: 52).

Toprak, çeşitli mitolojilerde başlangıcın ve üremenin simgesi olmasının yanı sıra saflığın ve temizliğin simgesi olmuştur. Bu anlamda toprağın kirletilmesi önemli tabulardan biri halini almıştır. Saflığın ve temizliğin simgesi olan Toprak Ana'nın maddi veya manevi anlamda kirletilmesi kutsala karşı yapılan bir saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Zerdüşterde yukarıda ifade edilen defin sistematığının tam aksine toprağın kirletilmemesi amacıyla ölümlerin toprağı defnedilmemesi ve sadece kemiklerinin çömlek içinde defnedilmesi, Türk mitolojisinde toprağın kirletilmemesi amacıyla günahkâr olduğuna inanılan kişilerin defin sırasında başlarının altına taş konulması, Uzak Doğu toplumlarından bazılarında zina yoluyla günah işleyen kişilerin defnedilirken yine aynı amaçla başlarının toprağın dışında bırakılması gibi uygulamalar toprağın saflığının korunması yolundaki inanış temelli uygulamalardan sadece bazılarıdır (URL-5). Eliade'nin tespitlerine göre toprağı dönük tabular arasında onun bağırnın aletlerle yarılarak işlenmesi de yer alıyordu.

⁷ Takvime dayalı seyirlik oyunları içinde özellikle tarımsal faaliyetlerle ilgili oyunlarda kadın ve erkek cinsel organlarının simgesel biçimde tasvir edildiği, üreme ve bereket beklenti ve vurgularının bu semboller üzerinden dile getirildiği görülmektedir. Konuya dönük açıklamalar ve örnekler için bk. (And, 1985; Elçin, 1991).

Toprak Ana'yı canlı olarak kabul eden kimi topluluklarda toprağın işlenmesi yolundaki eylemler ona kastedilmesi anlamına gelmekteydi (Eliade, 2009: 249). Arkaik insanın toprağa karşı hisleri sevgi, saygı ve beraberinde korkudur. İnsan toprağı rahatsız eder, yaralarsa öldüğünde Toprak Ana o kişiyi koynuna almaz ve insanı ana sıcaklığından mahrum eder. İnsan yeniden doğmak istiyorsa toprağa girmek zorundadır. Toprağa ihanet ettiği müddetçe toprak onu kendi bedenine almaz. Günümüzde halk arasında kötü olarak bilinen bir kişi öldüğünde "Toprak onu kabul etmez." gibi ifadeler kullanılır. Bu kişi toprağa ihanet etmese bile onun kötülüğünü vurgulamak için bu tür deyimler sıklıkla kullanılır (Kaplan, 2006: 51).

Dünya mitolojilerinde merkezi simgelerden biri olan toprağın yaratılış tasavvurlarındaki yerini, toprağın doğurganlık, cömertlik, iyilik, temizlik, saflık ve arınma simgesi olarak değerlendirilişini, yeniden doğuş simgeciliği içindeki yerini ve işlevini, doğum, erginlenme ve ölüm gibi yaşam döngülerindeki simgesel anlamlarını, cinsiyet kavramının gelişiminde/fark edilişinde toprağın mitik anlamlarını, iktisadi rollerin tayininde kadın ve toprak arasında kurulan analogik ilişkiyi ve tüm bu unsurlar arasındaki ortaklıkları ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmayla ulaşılan en önemli sonuçlardan birisi farklı coğrafyalarda ve dünya görüşleri içinde bile olsa toprağa verilen anlamların ortak olduğudur. Dine ve bilime uzanan bir derinlikte mitolojinin anlamlandırma ve açıklama işlevi içinde toprağa bakışın evrensel bir boyuta ulaşması, toprağın yaşam kaynağı olarak kabul edilmesi ile ilgilidir. Sonsuz olarak kabul edilen yaşam döngüsü içinde bu sonsuzluğun merkezi simgelerinden biri olan toprağın ana erkil dönemlere uzanan bir derinlikte kadınla ve onun cinsiyet özellikleri ile bütünleştirilmesi, topraktan var olan her şeyin yine toprağa döneceği şeklindeki yaygın dini vurguların da kaynağını oluşturmuştur. Evreni ve onu oluşturan her bir unsuru çoğunlukla işlevsellikleri bağlamında değerlendirip simgesel anlamlar yükleyen geleneksel dünya görüşünü ve kabuller sistemini kendi argümanları ile ortadan kaldıran ve modern diye tabir edilen yeni düşünce ve yaşam biçiminin toprağa bakış açısında büyük değişiklikler olmuştur. Yaşamın kaynağı olarak kutsadığı toprağa saygısızlık etmekten dahi imtina eden insan topluluklarının yerini beton ve çelikle donatılmış topraksız alanlarda yaşamayı tercih eden, toprakla temasını neredeyse bütünüyle kesen insan toplulukları almıştır. Nesnelere dünyasına dönük unsurların insan hayatından çekilmesi onlara dönük kabullerin de yok olmasında şüphesiz etkili olmaktadır. Toprakla mesafeli şekilde yaşayan, en yalın şekliyle toprağın takvime göre değişimini dahi gözlemlemekten uzaklaşan insanoğlu, toprağın kutsal kaynaklarını ve onun yaşamsal işlevlerini göremez olmuştur. Kitabi dinlerin kadim inanışlar rehberliğinde toprak etrafındaki vurguları ve korumaya çalıştığı farkındalık da büyük oranda işlev göremez olmuştur.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan (1961). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- AND, Metin (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu-Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ATEŞ, Mehmet (2002). *Mitolojiler ve Semboller (Ana Tanrıça ve Doğurganlık)*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1991). *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köylü Tiyatrosu)*. Ankara: Türk Kültürünü Geliştirme Enstitüsü Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev.: Sema Rifat), İstanbul: Simavi Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2003). *Zalmoksis'ten Cengiz Han'a*. (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELİADE, Mircea (2005). *Dinler Tarihi-İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev.: Mustafa Ünal), Konya: Serhat Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAPLAN, Zübeyde (2006). *Mircea Eliade'in Eserlerinde Toprak Ana, Kadın ve Doğurganlık*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KRAMER, Samuel Noah (1999). *Sümer Mitolojisi*, (Çev.: Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- LVOVA, E. L. ve diğerleri (2013). *Güney Sibiryaya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-Kainat ve Zaman Nesnelere Dünyası*. (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen yayınları.
- MACKENZİE, Donald A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*. (Çev. Koray Akten), Ankara: İmge Kitabevi.
- MARRİOTT, Alice-RACHLİN, Carol K. (1998). *Kızılderili Mitolojisi*. (Çev. Ünsal Öznlü), Ankara: İmge Kitabevi.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. 1. C., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ROSENBERG, Donna (2006). *Dünya Mitolojisi*. (Çev. Kolektif), Ankara: İmge Kitabevi.

- SAGALAYEV, Andrey Markoviç (2017). *Ural-Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller*. (Çev. Ali Toraman), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TAŞ, İsmail (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- URL-1: <https://karakedigunlugu.wordpress.com/2007/03/10/maya-mitolojisi-ve-yaratilis-efsanesi/> (Erişim: 22.08.2017)
- URL-2: <http://yunanmitolojisi.blogspot.com.tr/2007/10/yunan-mitolojisine-gre-evrenin.html> (Erişim: 22.08.2017)
- URL-3: <https://abrakadavra.wordpress.com/2012/07/18/camurdan-yaratilisin-tarihi-kokenleri/> (Erişim: 22.08.2017)
- URL-4: <http://www.hurriyet.com.tr/inanilmasi-guc-adetler-227298> (Erişim: 23.08.2017)
- URL-5: <https://indigodergisi.com/2015/12/5-aralik-2015-birlesmis-milletler-dunya-toprak-gunu-insan-ve-toprak-arasindaki-iliskinin-onemi/> (Erişim: 23.08.2017)
- URL-6: <http://www.alem.com.tr/Trenda/doga-nsan-gb-dusunmez-k-676580> (Erişim: 01.10.2017)